

1. Кримінальний кодекс України: за станом на 7 липня 2010 р. / Верховна Рада України – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

2. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: Монографія / Мисливий В.А. – Дніпропетровськ: юрид. акад. мін-ва внутр. справ, 2004. – 380 с.

3. Лесних А.В. Расследование подделки или уничтожения идентификационного номера транспортного средства: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Лесных Андрей Владимирович. – Краснодар, 2001. – 211 с.

УДК 343.14(477)

В.В. Юсупов

СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті здійснено аналіз наукових підходів до класифікації суб'єктів доказування, запропоновано шляхи вирішення проблеми диференціації відповідних учасників кримінального процесу.

Ключові слова: наукова класифікація, критерії класифікації, суб'єкти доказування, повноваження суб'єктів доказування.

В статье проанализированы научные подходы к классификации субъектов доказывания, предложены пути решения проблемы дифференциации соответствующих участников уголовного процесса.

Ключевые слова: научная классификация, критерии классификации, субъекты доказывания, полномочия субъектов доказывания.

In the article it is analyzed the scientific approaches to the classification of subjects of proof. It is offered the ways of problem decision concerning to differentiation of particular participants of criminal trial.

Key words: scientific classification, criteria of classification, subjects of proof, powers of subjects of proof.

Класифікація у загальному плані – це розподіл предметів будь-якого роду на взаємопов'язані класи залежно від найсуттєвіших ознак, що характерні предметам даного роду і відрізняють їх від інших. При цьому кожний клас у системі посідає визначене постійне місце і, у свою чергу, поділяється на підкласи [1, с. 248]. Будь-яка класифікація відображає закономірності розвитку класифікованих об'єктів, тим самим вона висвітлює зв'язки між досліджуваними об'єктами.

Наукова класифікація – це особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття відповідно до ознак, властивих об'єктам пізнання певного роду, що відрізняють їх від об'єктів (предметів, явищ) іншого роду. Ознаки, за якими здійснюється класифікація, мають бути

істотними, стійкими і зрозумілими. Це допомагає встановити сутність об'єктів, чітко їх розмежувати, водночас виявляти їх властивості, зв'язки і залежності, що є між ними, а також між структурними елементами об'єктів. Як логічний засіб пізнання, класифікація властива різним галузям наукового знання, у тому числі й кримінальному процесу.

У приведенні всебічного, повного та об'єктивного розслідування, що передбачає встановлення всіх обставин справи, важливе місце належить суб'єктам доказування. Для розмежування їх ролі і повноважень у ході досудового і судового провадження важливою є класифікація суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Цьому питанню присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних вчених-процесуалістів, зокрема В. Д. Арсенєва, Г. Ф. Горського, Ю. М. Грошевого, З. З. Зинатулліна, П. С. Елькінда, П. А. Лушинської, В. Т. Нора, Н. Н. Полянського, Р. Д. Рахунова, Р. Ю. Савонюка, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової та ін.

Водночас, у відповідних наукових джерелах міститься багато підходів до класифікації суб'єктів доказування у кримінальному процесі, відсутня уніфікована та загальноприйнята їх диференціація, деякі позиції вчених суперечать одна одній, тому нагальним вбачається аналіз зазначеної проблеми та запропонування шляху її вирішення, що є метою цієї статті.

Для того, щоб класифікація виконувала свої завдання, необхідно як критерій для поділу використовувати найбільш суттєві й важливі в практичному аспекті ознаки. Доречно зазначає А.Р. Белкін, що формування класифікацій повинно здійснюватися за правилами поділу понять [2, с. 5]. Розглянувши існуючі в енциклопедичних довідниках та науковій літературі правила побудови класифікацій, ми приєднуємося до поданих А.Р. Белкіним, що охоплюють усі сторони процесу класифікації:

1) один і той самий поділ слід здійснювати за одним і тим самим критерієм;

2) як критерій обирається не будь-яка випадкова ознака, а суттєва, що виражає якісну сторону поняття, що класифікується;

3) члени класифікації повинні виключати один одного. Кожний окремий предмет повинен знаходитися лише в одній групі та не більше, ніж в одній;

4) сукупність видів повинна становити весь обсяг понять, що класифікуються;

5) члени класифікації відносно поняття, що класифікується, мають бути найближчими видами, безпосередньо нижчими поняттями, а відносно один одного – супідрядними поняттями [2, с. 5-6].

Аналіз процесуальної літератури дозволяє констатувати, що науковцям притаманна низка різних поглядів щодо визначення та, відповідно, класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Коротко

зупинимося на висвітленні окремих з них.

В. Д. Арсенєв до суб'єктів доказування відносить органи та особи, відповідальні за провадження у справі; учасники кримінального процесу, які мають у ньому юридичний чи які представляють інтереси інших учасників процесу, а також громадських організацій; особи, які є джерелами відомостей про факти; особи, які залучаються до участі в збиранні та перевірці доказів для виконання різних додаткових дій (секретар судового засідання, перекладач тощо); особи, які не займають певного процесуального становища при провадженні справи, але які мають право чи несуть обов'язок з подання наявних у них предметів і документів [3, с. 27-28].

М. С. Строгович ж відносить до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності тих учасників процесу, які виконують будь-яку процесуальну функцію (обвинувачення, захист та вирішення справи). Такими є: суд, прокурор, слідчий, орган дізнання, захисник, потерпілий. Інші особи, котрі беруть участь у справі, є учасниками процесу, а не його суб'єктами [4, с. 111].

Інша думка з розглядуваного питання висловлена Н. Н. Полянським, який дійшов висновку: "особи, які беруть участь у справі (у тому числі: свідок, експерт тощо), вступають у певні правовідносини та є учасниками процесу, його суб'єктами" [5, с. 41]. В. М. Тертишник відзначає, що суб'єкти доказування – це ті суб'єкти доказування, на яких покладений обов'язок встановлення об'єктивної істини. До них дослідник відносить орган дізнання, слідчого, прокурора, суд, захисника [6, с. 246]. Р. Д. Рахунів вважає, що всі особи, які беруть участь у кримінальному процесі, є суб'єктами процесу, хоча не всі вони здійснюють процесуальні функції і не має підстав розрізняти суб'єктів та учасників процесуальної діяльності [7, с. 17]. П. С. Елькінд додержується такої ж думки і зазначає, що всі особи, які беруть участь у справі (суб'єкти процесу), виконують ту чи іншу функцію. В тому числі певні функції (побічні чи допоміжні) виконують такі учасники процесу як свідки, експерти, перекладачі, поняті тощо [8, с. 48]. З. З. Зинатулін, Т. З. Єгорова та Т. З. Зинатулін до суб'єктів доказування відносить всіх учасників процесу, крім цивільного позивача і цивільного відповідача, також і їх представників. На його погляд, у своїй діяльності вони наділені всіма елементами кримінально-процесуального доказування, незважаючи на відмінність в їх формі та змісту. Суб'єкти доказування висловлюють свою думку щодо досліджених фактів, збирають і подають докази та їх джерела, самостійно перевіряють їх або беруть участь у їх перевірці й оцінці, обґрунтовують свої висновки і ті рішення, які приймаються по справі [9, с. 36].

Р. Ю. Савонюк вважає три групи суб'єктів кримінально-процесуального доказування. До першої він традиційно відносить органи та посадові особи, що здійснюють доказування від імені й в інтересах держави – органи дізнання, слідства, прокуратури і суду. Посадові особи цих державних органів несуть відповідальність за повноту доказування, а також за досягнення

об'єктивної істини у кожній кримінальній справі.

До другої групи він зараховує осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальному доказуванні для захисту своїх інтересів або інтересів, що ними представляються. Це - підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий або їх законні представники, захисник, представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і його представник, громадський захисник і громадський обвинувач.

До третьої групи суб'єктів кримінально-процесуального доказування автор відносить осіб, які беруть участь у доказуванні за рішенням органів і посадових осіб, які здійснюють кримінально-процесуальну діяльність - свідки, експерти, поняті, спеціалісти, перекладачі [10, с. 117].

На наш погляд, наведена кваліфікація суб'єктів кримінально-процесуального доказування є вичерпною, вона визначена чинним кримінально-процесуальним законодавством і тільки ним може бути розширена або скорочена.

Окремі процесуалісти при класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування також виходять з їх відношення до обов'язку здійснювати доказування і тим самим поділяють відповідних суб'єктів на три групи:

- а) особи, на яких покладений обов'язок доказування;
- б) особи, на котрих лежить обов'язок участі у процесі доказування;
- в) особи, звільнені від обов'язку участі в процесі доказування [11, с. 85-86].

Даний перелік не є об'єктивним, тому що в ньому враховується лише один бік повноважень суб'єктів кримінально-процесуального доказування - обов'язок. При цьому зовсім не береться до уваги інший бік - права суб'єктів. На нашу думку, однаково важливим є як обсяг можливої поведінки, так і належної поведінки для об'єктивної характеристики становища будь-якого суб'єкта кримінально-процесуального доказування.

Існує й інший підхід до класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування. Так, П. А. Лупинська як критерій для такої класифікації називає "шлях одержання знань про розглянуті обставини та ціль доказування" [12, с. 24] і на цій основі поділяє суб'єкти кримінально-процесуального доказування на дві групи.

Першу з них складають суди, органи прокуратури і досудового слідства, а другу - всі інші учасники процесу. Така класифікація нам видається також непереконливою. Дійсно, "шлях одержання знань про розглянуті обставини" у справі може бути цілком однаковим і для прокурора, і для захисника, але вони віднесені названим автором до різних груп. Що ж стосується "мети доказування", то вважаємо, що цілі суб'єктів кримінально-процесуального доказування досить різні, і вони зовсім не повинні прагнути до встановлення істини (наприклад, підсудний). Окремі суб'єкти кримінально-процесуального доказування взагалі ніякої мети по кримінальній

справі не мають і не повинні мати, їх завдання – виконати визначені дії в рамках кримінальної справи безвідносно до її результатів (наприклад, експерт, фахівець).

Деякі процесуалісти класифікують суб'єктів кримінально-процесуального доказування за іншим критерієм – за їх процесуальним інтересом, але і тут маються розбіжності.

У зв'язку з цим, одними авторами суб'єкти доказування поділяються на дві групи. Перша – "це державні органи, відповідальні за кримінальну справу на кожній стадії кримінального процесу; друга – це державні органи, громадяни та їх представники, які мають чи захищають свої власні інтереси або інтереси, що ними представляються" [13, с. 494-501].

Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев та П. С. Елькінд класифікують суб'єктів доказування на три групи: а) особи, на яких покладено обов'язок всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи; б) учасники процесу, які особисто зацікавлені у вирішенні справи та їх представники; в) адвокати, які виступають у кримінальному процесі захисниками обвинувачених, представниками потерпілих, цивільних позивачів та цивільних відповідачів [14, с. 222].

Таким чином, більшість науковців вважають, що класифікація суб'єктів доказування у кримінальному процесі залежить від різниці у їх повноваженнях, а саме: для одних доказування – це обов'язок, визначений законом, для інших – право.

Виходячи з викладеного, до суб'єктів доказування, на яких покладено обов'язок доказування, тобто обов'язок всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, який здійснюється відповідно нормам, встановлених кримінально-процесуальним законодавством та Конституції України належать: орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд (суддя). Характерним для процесуального становища зазначених суб'єктів є те, що вказані державні органи створюються і функціонують на підставі закону і є від імені держави гарантами встановлення істини по справі та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян. Ці органи забезпечують виконання завдань кримінального судочинства, які названі у ст. 2 КПК України: швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних і правильного забезпечення застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був справедливо покараний і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений.

Іншою групою суб'єктів процесу доказування є учасники кримінального процесу, особисто зацікавлені у вирішенні справи: підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача.

Процесуальне становище суб'єктів доказування даної групи

закріплено відповідними нормами кримінально-процесуального законодавства, а саме у ст. 43¹(підозрюваний), ст. 43 (обвинувачений), ст. 44, 45, 48 (захисник, обов'язки і права захисника), ст. 49 (потерпілий), ст. 50 (цивільний позивач), ст. 51 (цивільний відповідач), ст. 52 (представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача) КПК України. Характерною ознакою вказаних суб'єктів є те, що вони не несуть обов'язок всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, тобто обов'язку доказування. У ч. 2 ст. 22 КПК України чітко зазначено, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Але, безумовно, державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальний процес не можуть перекласти обов'язок доказування і на інших суб'єктів, які мають право участі у процесі доказуванні.

На наш погляд, різниця суб'єктів процесу доказування даної групи від органів та осіб, відповідальних за провадження кримінальної справи, полягають у наступному:

- вони не несуть безпосередньої відповідальності за дослідження обставин справи і досягнення мети процесу доказування. Їх діяльність цьому тільки сприяє;

- вони не мають власних повноважень у процесі доказування, не є органами застосування права. Для того, щоб останні реалізували свої права у процесі доказування, необхідна згода органу, відповідального за справу. Вони це роблять безпосередньо, шляхом подання клопотань, заяв, скарг тощо.

- вони мають право, а деякі з них (захисник і представник) зобов'язані брати участь у процесі доказування, у збиранні, перевірці й оцінці доказів і використовувати всі надані їм законом засоби та способи для забезпечення і відстоювання інтересів у справі;

- вони беруть участь у процесі доказування з певних, заздалегідь визначених позицій.

Таким чином, відсутність серед вчених загальноприйнятої та уніфікованої класифікації суб'єктів кримінально-процесуального доказування, суперечливість віднесення одних учасників судочинства до тієї чи іншої групи пояснюється частковим порушенням правил наукової класифікації.

Класифікація суб'єктів доказування за різними, але взаємовиключаючими, критеріями сприяє впорядкуванню системи органів та осіб, які виконують кримінально-процесуальні функції, висвітлює відмінності між окремими з них. Кожній з наведених у статті групі притаманні певні ознаки, які відрізняють одних суб'єктів від інших.

У будь-якому випадку аналіз позицій більшості вчених-процесуалістів та норм кримінально-процесуального законодавства дозволяє класифікувати суб'єкти доказування у кримінальному процесі на три групи:

1) на яких покладено обов'язок доказування (орган дізнання, особа, яка провадить дізнання, слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор, суд (суддя); 2) учасники кримінального процесу, які особисто зацікавлені у вирішенні справи: підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, а також представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача; 3) особи, які беруть участь у доказуванні за рішенням уповноважених органів і посадових осіб (свідки, експерти, поняті, спеціалісти, перекладачі).

Головна роль у кримінальному судочинстві належить суб'єктам першої групи, оскільки вони відрізняються від інших наданням кримінально-процесуальним законом владних повноважень.

Використана література:

1. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. - М. : Наука, 1975. - 720 с.
2. Белкин А.Р. Криминалистические классификации / А. Р. Белкин. - М. : Мегатрон XXI, 2000. - 93 с.
3. Арсеньев В. Д. О понятии и круге субъектов доказывания по уголовным делам / В. Д. Арсеньев : Теория и практика установления истины в правоохранительной деятельности [текст]: Сб. науч. тр. - Иркутск, 1985. - С. 27-31.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. - Т. 2. - М. : Наука, 1970. - 574 с.
5. Полянский Н. Н. Правда и ложь в уголовной защите / Н. Н. Полянский. - М., 1927. - 80 с.
6. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України / В. М. Тертишник. - К. : Юрінком Інтер, 1999. - 536 с.
7. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р. Д. Рахунов. - М., 1961. - 277 с.
8. Элькинц П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права / Элькинц П. С. - Л., 1963. - 172 с.
9. Зинатуллин З. З. Уголовно-процессуальное доказывание. Концептуальные основы / З. З. Зинатуллин, Т. З. Егорова, Т. З. Зинатуллин. - Ижевск, 2002. - 186 с.
10. Савонюк Р. Ю. Суб'єкти доказування у кримінальному процесі і проблеми їх класифікації / Р. Ю. Савонюк // Вісник Запор. юрид. інст-ту. - 1999. - № 3(8). - С. 117-118.
11. Гармаев Ю. П. Пределы прав и полномочий адвоката в уголовном судопроизводстве / Ю. П. Гармаев. - Иркутск, 2003. - 177 с.
12. Лупинская П. А. Доказывание в советском уголовном процессе: Учебное пособие / П. А. Лупинская. - М., 1966. - 102 с.
13. Теория доказательств в советском уголовном процессе: Отв. редактор Н. В. Жогин. - М. : "Юрид. Лит", 1973. - 730 с.
14. Горський Г. Ф. Проблеми доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинц. - Воронеж, 1978. - 303 с.